

ISSN 1226-4490

*International
Journal of
Central
Asian Studies*

Volume 11-1 2007

Editor in Chief
Choi Han-Woo

The International Association of Central Asian Studies
Korea University of International Studies

International Journal of Central Asian Studies

Editorial Board

Prof. Dr. H. B. Paksoy (Texas)

Prof. Dr. Emine Yilmaz (Ankara)

Prof. Dr. Juha Janhunen (Helsinki)

Prof. Dr. Kim Ho-Dong (Seoul)

Prof. Dr. Valeriy S. Khan (Tashkent)

Prof. Dr. Choi Han-Woo (Seoul)

On matters of announcement of books for review etc. please contact the Editor.

Korea University of International Studies
5-357 Hyochang-dong, Yongsan-gu, Seoul 140-897, Korea
Fax: +82-2-707-3116 Email: kuis@kuis.ac.kr
Homepage: <http://www.kuis.ac.kr>

The International Association of Central Asian Studies

Co-Chairman : Prof. Baipakov K.M.

(Director of Institute of Archeology,
Kazakhstan)

Prof. Choi Han-Woo

(Korea University of International Studies,
Korea)

Prof. Dilorom Alimova

(Director of Institute of History, Uzbekistan)

Prof. Jumabaev B.M

(Director of Institute of Oriental Language and
Culture, Kyrgyzstan)

Directors : Prof. Baipakov K. M

(Institute of Archeology, Kazakhstan)

Prof. Choi Han-Woo

(Korea University of International Studies, Korea)

Prof. Khan Valeriy

(Institute of History, Uzbekistan)

Prof. Kim German

(Kazakhstan National University, Kazakhstan)

Prof. Rtveladze E.T.

(Institute of Art, Uzbekistan)

Prof. Tuaikbaeva B.T.

(Academic Accomplishment Center, Kazakhstan)

General Secretary : Dr. Kim Byung-II

(Korea University of International Studies, Korea)

The International Association of Central Asian Studies

Fetisova 3, Mirobod, Tashkent, Uzbekistan

Tel: (99871)-191-9540 E - mail: kuis@kuis.ac.kr

© IACAS & KUIS 2007

This journal and all contributions contained therein are protected
by copyright.

Any use beyond the limits of copyright law without the
permission of the publisher is forbidden and subject to penalty.
This applies particularly to reproductions, translations, microfilms
and storage and processing in electronic systems.

This Journal is sponsored by
Institute of Asian Culture and Development
Printed in Seoul, Tashkent

ISSN 1226-4490

Çuvaşların Dinî İnancıları Üzerine

Durmuş Arık
Ankara Üniversitesi

Abstract

The traditional beliefs of Chuvash people were the system of beliefs that the central in this was the worship of God (Tengri), and this had been a belief system of Turkic people before converting other religions. There were beliefs of good and bad spirits, Earth-Water spirits, and life of the hereafter in this system, and also it carried nearly the entire characters of ancient Turkic beliefs. However, as the times goes on, there were some interactions between the names of beings, who were subjects of these beliefs and Islam and Christianity. In this paper, I will dwell upon a subject of traditional religious beliefs of Chuvash people more than Chuvash relationships between Islam and Christianity, since it can throw fresh light on history of Turkish religion.

Key Words

Chuvash people, traditional religion of Chuvash people, Tengri (God), Spirits, sacrifice, death, public medicine man of Chuvash people

Özet

Çuvaşların geleneksel inanışları Türklerin başka bir dini kabul etmeden önceki Tanrı merkezli inanç sistemi olmuş, bu inanç sisteminde iyi ve kötü ruhlarla, yer-su ruhlarına, ölümden sonraki yaşama inanış yer almış, bu inanışların özü eski Türk inanışlarının hemen hemen bütün özelliklerini taşımıştır. Ancak zaman içerisinde inanışlara konu olan varlıkların isimlerinde ve inanışlarda İslam ve Hristiyanlıkla etkileşimler olmuştur. Bu yazıda, Çuvaş halkının İslam ve Hristiyanlıkla ilişkilerinden çok, Türk dinler tarihine ışık tutacağından geleneksel dinî inançları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler

Çuvaş halkı, Çuvaş halkının geleneksel dini, Tengri (Tanrı), ruhlar, kurban, ölüm, Çuvaş halk hekimi

1. Giriş

Günümüzde Rusya Federasyonu'na dâhil olan İdil-Ural bölgesinde yaşayan Çuvaşların Türk dünyasında dinler tarihi ve Türk kültür tarihi bakımından ayrı bir yeri vardır. Çuvaşlar geleneksel Türk inanişlarını yaşatmaları yanında İslâm'ı ilk kez resmî olarak devlet dini kabul eden İdil Bulgarlarının bakiyeleridir. Günümüzde ise onlar artık Hristiyan Türk toplulukları arasında sayılmaktadır. Bu çalışmada Çuvaşların İslam'la ve Hristiyanlık'la ilişkilerinden ziyade Türk din tarihine ışık tutması bakımından “Çuvaşların geleneksel dinî inanişları” üzerinde durmaya gayret edeceğim.

2. Geleneksel Çuvaş Dini

Tarihi süreçte Çuvaşlardan İslâm'ı kabul edenler ve Hristiyanlaşanlar olmuş, ancak onlar, bu dinleri kabul etsin ya da etmesin, geleneksel dini inanişlarını ve törenlerini muhafaza etmiştir. Çuvaşların öteden beri diğer dinlerin kutsal kitapları gibi bir din kitabı bulunmamıştır. Bu nedenle onların geleneksel dini inanişları hakkındaki bilgiler daha çok, sözlü ve yazılı olarak günümüze kadar ulaşmış çeşitli törenlerde okunan dua metinlerinden, mitolojilerden, halk inanişlarından ve bu konu ile ilgili yapılmış çeşitli araştırmalardan öğrenilebilmiştir. Geleneksel Çuvaş dini inanişları hakkında yapılan araştırmaların başlıcaları V.P. Vişnevskiy (1846), V. Sboyev (1856), V. Magnitskiy (1881), N.İ. Zolotnitskiy (1831), G. Mészáros (1909) ve Sovyet dönemi bilim adamlarından N.İ. Aşmarin (1928-1950), P.V. Denisov (1959), G.E. Kudryaşov (1961), A. Salmin (1994; 1996; 1997) ve diğer bazıları tarafından yapılmıştır. Çuvaşların, artık günümüzde kaybolan ve yaşamayan inanişlarına ait bazı unsurlar belirtilen araştırmacıların eserlerinde yerini almıştır.

Çuvaşların dini inanişlarına “Çuvaş dini”, “yumsî dini” gibi adlar verilmektedir. Ancak Çuvaşlar kendi dinlerini ve geleneksel inanişlarını

Çuvaşça söylenişıyla *vati yıla*, *aval yıla* (eski inanış) olarak adlandırmaktadır (Mészáros 1909: 2). Çuvaşlar, vaftiz edilmemiş olanlarına, *Tiþ Çıvaş* (Hakiki Çuvaş) ya da Rusça *Nikreşçenniy* (vaftiz edilmemiş) demektedirler. Ruslar ise onların dinini, tam karşılığı paganizm demek olan “*yaziçestvo*” terimiyle ifade etmekte, Çuvaşları, *kreşinler* (vaftizliler) ve *yaziçnikler* (paganistler) olarak ayırmaktadırlar.

Çuvaş inanışlarına göre, inançsız ve dinsiz yaşayan kimselerin kendi dinlerine çekilmesi gerekir. Onlara göre kendi inancını bırakıp başka bir dini kabul etmek yasaktır ve günahıdır. Çuvaşlara göre kendi dininin üzerinde olan kimse, onu sevmiyorsa başka dini de sevmez ve gönülden Tanrıya dua edemez (Aşmarin, 1984: 10). Çuvaşlar, dinî inanışını değiştiren Çuvaşları Tanrının cezalandıracağına inanırlar (Efremov, 1913: 714).

Çuvaşların diğer Türk topluluklarıyla ortak tarih ve kültür birliği göz önünde bulundurulduğunda, onların inanışlarının genel olarak geleneksel Türk inanışlarıyla yakınlığı görülür. Çuvaşların bu inanışlarının tarihi süreç içinde İslam ve Hristiyanlık gibi dinlerin tesirinden uzak kalmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Çuvaşlar ve onların mitolojilerini bilen *yumsı* (Çuvaş halk hekimi, falcı, büyücü) adı verilen kimseler dinlerinin nereden geldiği sorusuna: “Atalarımız nereden aldılar, bilinmiyor.” şeklinde cevap verirler (Vişnevskiy, 1846: 25).

Günümüzde Çuvaşlar arasında çeşitli yerleşim birimlerinde, özellikle bazı Çuvaş köylerinde canlı biçimde geleneksel dini inanışlarını sürdürenler vardır. 1998 ve 1999 yılında Çuvaşistan’da bulunduğumuz süre zarfında bu köylerin bir kısmını tespit etme imkânı bulduğumuzu burada belirtmek isterim. Ayrıca Müslüman ya da Hristiyan Çuvaşların da günümüzde bazı geleneksel dini inanış ve uygulamalarını devam ettirdiği görülür. Bu nedenle daha çok Ruslar tarafından, özellikle Hristiyan Çuvaşlar, “çift inançlılar” olarak adlandırılır (Matorin, 1929: 33-34).

Çuvaşların inanışları arasında, genellikle bütün Türklerin başka herhangi bir dini kabul etmeden önce sahip olduğu Tanrı merkezli dinlerinin temel unsurları sayılabilecek, yer-su kültü, atalar kültü, öbür dünya ve ölümle ilgili inanışlar başta gelir. Çeşitli ruhlara inanışın da yer aldığı Çuvaş dininde, Türklerdeki kamın rol ve fonksiyonlarının kısmen

farklılaştığı ve kaybolduğu dikkat çeker. Türklerdeki kam, görevleri ve özellikleri bakımından Çuvaş dininde önemli yere sahip olan *yumşıl*arla karşılaştırılır. Araştırmanın bu kısmında Çuvaşların dinî inanışlarındaki temel bazı unsurlar hakkında bilgi vermeye çalışacağım.

2.1. Tanrı İnancı

Çuvaşlardaki Tanrı anlayışı ile diğer Türklerdeki Tanrı anlayışı arasında benzerlikler vardır. Çuvaş dininin araştırmacılarından biri olan Mészáros'a göre, geleneksel Çuvaş dininde “Tek Tanrı” inancı net olarak ortaya çıkar. Hiç bir şekilde bu inanış paganizme (*yazıçestvo*) benzemez. Mészáros, Sboyev, Magnitskiy ve diğer bazı araştırmacıların Çuvaşçayı ve konuyu bilmedikleri için Çuvaş mitolojisine ait bazı figürleri farkında olmadan onların dinî inanışlarına taşıdıklarını; bu bakış açısı yanında onların çok tanrıcılıkla, kara inanışla ilgilendikleri için bazı figürleri “tanrı” olarak değerlendirdiklerini belirtir (1909: 3). Ancak Mészáros Çuvaşlardaki bu tek tanrı inanışında İslam’ın etkisinin bulunduğu dikkat çeker. Bunu ise Çuvaş dinî literatürüne geçmiş olan İslamî terminolojiyle açıklamaya çalışır (Mészáros, 1909: 4). Bu iddia, Çuvaşların İslâm’la tanıştıkları dönem için doğru olabilir. Fakat Çuvaşlar diğer Türk topluluklarının tarihiyle ve kültürüyle birlikte ele alındığında, onların “tek tanrı”ya dayalı bir inanışa İslâm’ı henüz tanımadan önce de sahip oldukları anlaşılmaktadır (Tanyu, 1986; Günay-Güngör, 1997: 33-41; Güngör, 1998: 19-25). Bunun yanında, onların İdil Bulgar devleti döneminde İslam’la tanışmalarıyla onlardaki tek tanrı inancının İslam’ın tek tanrıcılık anlayışı çerçevesinde algılanmaya başladığı ve bu anlayışın daha sonraları pekiştiği söylenebilir.

Çuvaşlar, en yüce varlık olarak Tanrıyı (*Turĭ*) bilmekte, bu adı tek ve yüce Tanrı için kullanmaktadır. *Turĭ* adı, Çuvaşlarca tazim edilen diğer varlıklar için kullanılmamakta ve bunlar hiç bir zaman *Turĭ* gibi tazim görmemektedir. Bunun yanında *Turĭ*’ya atfedilen özellikleri diğer varlıklar taşımamaktadır. Tanrının, kendi yüceliğinde göklerde yaşadığına, dünyayı, insanı ve diğer varlıkları yarattığına, her şeyin sonu geldiğinde yeni bir dünya ve yeni milletler yaratacağına inanılmaktadır (Aşmarin, 1982: 17).

Çuvaşların Tanrı anlayışında antropomorfik özelliklere de rastlanır. Dualarda ve törenlerde zikredilen Tanrının sıfatlarını, çeşitli ruhları ve antropomorfik özellikleri dolayısıyla inanılan bazı varlıkları tanrı gibi değerlendiren araştırmacılar, Çuvaşların dinini çok tanrılı bir dinmiş gibi sunmaktadırlar (Nikol'skiy, 1911: 581-584; Matorin, 1929: 43).

Hiristiyanlaşan Çuvaşlarda Tanrı, “Hiristiyan Tanrısı” şeklinde karşımıza çıkar. Hiristiyanlaşan Çuvaşlarda Tanrı'ya en yakın durumda olan Tanrılar vardır. Bunlardan ilk sırayı alan, Tanrının Babası (*Turĭ Aşşĭ*) ve Tanrının Annesi (*Turĭ Amĭşĭ*)'dir. Bunlar hakkında daha ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Ancak bunların saf bir Hiristiyan tasavvuru olduğunu söylemek mümkündür. Şüphesiz böyle bir Tanrı inancında Hiristiyanlığın etkisi görülmekte ve Hiristiyan inanç esaslarının Çuvaşların inanışlarına karıştığı anlaşılmaktadır (Aşmarin 1982: 20). Bazı araştırmacılar da Tanrı karşısına şeytanı koyarak Çuvaşların dininin “dualizm” olduğunu ileri sürmekte, bunu da Çuvaşların İran kültürünün tesiri altında kalmış olmalarıyla açıklamaktadırlar (Sboyev, 1856: 101-102; Trofimov, 1993: 12-13). Fakat derinlemesine ele alındığında, diğer Türklerdeki Tanrı inancıyla Çuvaşların Tanrı inancının birbirine yakın, hatta temel özellikleri itibarıyla aynı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çuvaşların tek ve yüce bir Tanrı anlayışına sahip olduklarını ve onların inandığı Tanrının özelliklerini göstermesi bakımından öteden beri Tanrı hakkında kullandıkları atasözleri önemlidir. Bu atasözlerinden bazıları şunlardır: *Turĭ leple šinsanya tĭrat, ašşĭn açisene Turĭ papay tĭsa tĭrat*. (Babanın kendi çocuklarının geçimini sağladığı gibi, Tanrı da insanlara bakar). *Višša šürene Turĭ tĭrantarat*. (Tanrı aç olanı doyurur, rızık verir). *Turĭ parni tĭranmalĭh, a etem parni tutanmalĭh*. (Tanrı verse doya doya yeter, insan verse sadece tatmaya yeter). *Turĭ kalat yolaşki pĕrçine te šinna parma*. (Tanrı ihtiyacı olanlara son zerreye kadar vermeyi emreder). *Turĭšĭr pošne nim te tuma polmas*. (Tanrısız -Tanrının yardımı olmadan- hiç bir şey olmaz). *Turĭ ĭşlekene yoratat*. (Tanrı çalışkanı sever). *Turra porte pĭreşkeleh: hot' aksahĭ, hot' koššĭrĭ*. (Tanrı için herkes aynıdır: topal da kör de). *Šĭntan vĭtanmasassĭn, Turĭran hĭramasassĭn, parhatar kurman*. (Kim insanlardan utanmaz, Tanrıdan korkmazsa ondan fayda gelmez). *Turrĭn kunĕ nomay*. (Tanrının günü çoktur). *Turĭ korat ta ças kalamas*. (Tanrı görür ama hemen söylemez).

Turĭ parmazasĭn kaškĭr śĭmes. (Tanrı vermezse kurt da aç kalır). *Turĭsir alĭk sollĕ orlĭda kaśma polmast.* (Tanrının izni olmadan kapıdan dahi geçilmez) (Mészáros, 1909: 10; Aşmarin, 1982: 17-19). Geçmiş olduğu eski olan bu atasözleri, Çuvaşların Yüce Tanrı hakkındaki görüşlerini yansıtmaları bakımından dikkat çeker.

Geleneksel Çuvaş dininde önemli yeri olan kurban sistemi ve bazı dualar da Çuvaşların Tanrı inancı hakkında bilgi verir. Çuvaşlar, ilkbaharda tarım işlerine başlamadan ve hayvanlarını otlağa çıkarmadan önce, sonbaharda otlaktan hayvanlarını içeri aldıklarında ve ürünlerini tarladan topladıklarında bolluk, bereket ve şükür için yalnızca Tanrıya kurban sunarlar. Bu törenlerde sadece onun adını anar, ona şükür ve dua ederler (Mészáros, 1909: 12-13).

Hristiyan Çuvaşlar *Turĭ* adını bu dine taşımıştır. Hristiyan Çuvaşların, Rusların azizlerine ve Tanrılarına ibadetlerinden hiç bir şey anlamadıkları, geleneksel inancısını muhafaza eden Çuvaşların da çoğu zaman Rus azizlerine ve putperestliğe kadar götüren onların ikonlarına saygı göstermesine şaşkınlıkla baktıkları ifade edilmiştir. Bunun nedeni olarak Çuvaşlarda derin bir monoteizm anlayışının bulunması gösterilmiştir (Mészáros, 1909: 16). Yine bu anlayışla Çuvaşlar, Hristiyanların Tanrı olarak nitelediği İsa'nın Tanrı olamayacağını her fırsatta çeşitli şekillerde ifade etmişlerdir. Çuvaşlar bu konuda şunları ifade etmiş ve tanrı anlayışını ortaya koymuştur: *Pirĭn Turĭ ırĭ sıvĭlĭş... Etemren turĭ pulma pultaraymast'. Śavĭnpa ta sirĭn Hristosa ĭnenme may śuk ĭndĭ.* (Bizim Tanrımız görünmez bir varlıktır. İnsan hiçbir zaman bir Tanrıya dönüşmez. Bu yüzden sizin Hristosa inanmanız boştur.). Çuvaşların Tanrı hakkında bir başka ifadesi de şöyledir: *Tĭp Turĭ - Śĭlti Turĭ. Sirĭn pek kletke turra ĭnenmestpĭr. Pirĭnşĭn Hristos śuralman ta, vilmen te.* (Gerçek Tanrı Yüce Tanrıdır. Biz, sizin gibi insan suretinde bir tanrıya inanmıyoruz. Bizim için Hristos, -İsa- doğmadı da ölmedi de.) (Kudryaşov, 1961: 64). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Çuvaşlar Hristiyanların tanrılaştırdığı İsa'nın tanrılığına akıl erdirememiştir. Rus Ortodokslar arasında yaşayan vaftiz olmuş Çuvaşlar, Hristiyan teslisinin, yani Hristiyanlıkta Tanrı'yı oluşturan üç ayrı unsurun özünü öğrenememiş, fakat buna karşılık mutlaka Yüce Tanrı'ya (*Śĭlti Turĭ*) inanmış ve Tanrı olarak onu bilmiştir (Kudryaşov, 1961: 65).

Çuvaş mitoloji tasavvurları da Çuvaşların Tanrı hakkındaki inanışlarıyla ilgili değerli bilgiler verir. Çuvaş mitolojilerine göre Tanrı, orta dünyanın bütün unsurlarını yaratır, bitki ve hayvan dünyasını yerleştirir. Tanrı, insanları topraktan yaratır. İnsanlar ilk yaratıldıklarında çirkindir. Bu çirkinliği gidermek için Tanrı mahlûkata ruh verir. Önce yalnızca bir milleti yaratır. İnsanlar huzur içinde çalışmadan yaşarlar. Yeryüzü insanların bütün ihtiyaçlarını bolca verir. İlk yaratılışta insanların hepsi aynı dile, aynı servete ve zenginliğe sahiptir (Nikol'skiy, 1911: 601; Yegorov, 1995: 118, 120).

İnsanlar sonraları şeytanın etkisi altına girer ve kibirlenirler. Şarabı icat ederler. Daha sonra çatışmalar, sarhoşluk ve oburluk başlar. Bu işlere kızan Tanrı 77 dil, 77 inanç ve 77 millet yaratarak onları yeryüzüne gönderir. Sonra “kepe” adındaki ruhu, her insanın kaderini tayin etmesi için görevlendirir. İnsanlar arasındaki düzenin korunması için Tanrı yeryüzünde bir “hakan” yaratır. Dünyayı bir düzene koyduktan sonra 7. göğe yükselir. Oradan hizmetindeki ruhlar aracılığıyla yeryüzünün düzenini korur ve sürdürür. Tanrı yer ve gök arasındaki aracılık fonksiyonlarını genellikle en yakın yardımcılara yükler. Tanrı'nın önemli yardımcısı “kepe” adı verilen ruhtur. *Kepe* alt ve yukarı dünya arasında Tanrı'nın yardımcısı sayılır. Mevcut bilgilere göre *kepe* yerin içinde ve yerin altında olanı yönetmekle görevlidir. Tanrı ona *pülîşî* ve *pihampar* adında iki hizmetçi verir. *Pülîşê* doğan çocuklara rızıklarının belirlenmesi ve *yumşî* (Çuvaş din adamı veya halk hekimi) tarafından verilen isimlerin yazılmasıyla görevlidir. Aynı hizmetçi işini bitirdikten sonra göklere döner, *kepeye* bildirir. *Pülîşî* hakkında halk arasında “Tanrı rızık verdiği halde *pülîşî* yazmadıkça o görünmez” sözü yaygındır. Hayvanları kurtlardan, diğer vahşi hayvanlardan koruma ve bütün evrene ateş sağlama görevi *pihampar*ındır. *Pihampar* Tanrının emriyle devamlı yeryüzünde dolaşır, insanlar hakkında Tanrıya gereken haberleri toplar ve iletir (Nikol'skiy, 1911: 601; Yegorov, 1995: 122).

Çuvaşlara göre Tanrı, en yüce varlıktır. Tanrı, yarattığı dünyayı koruyan ve bütün varlıkları besleyen; yerin ve suyun Tanrısıdır. Yeryüzündeki insanlara rızık veren Tanrı'dır. Tanrı'nın devamlı barınağı göktür. Çuvaşlar, “yukarı nurlu, ışıklı dünya” ifadesiyle, Yüce Tanrı'yı anlatırlar. İnanişâ göre; Tanrı bu mekânı sadece cuma günleri terk eder

ve yeryüzüne iner. Çuvaşların bu günde çalışıp çalışmadıklarını ve Çuvaş eşlerinin ocaklarını erkenden yakıp yakmadıklarını öğrenir (Aşmarin 1982: 21).

Çuvaşlar arasında yaygın olan inanışa göre, Tanrı olaylara doğrudan müdahale etmez. O, insan neslinin kaderini tayin eden *kepe* ve onun hizmetçileri yardımıyla faaliyet gösterir. Tanrı'nın hizmetinde başka hizmetçi ruhlar da vardır. Geç döneme ait Çuvaş mitolojilerinde Tanrı inancının Hristiyanlığın inanç esasları ile karıştığı görülür. Tanrıya babalık, annelik ve çocukluk gibi nitelendirmeler yapılır (Nikol'skiy 1911: 580-584). Mevcut bilgiler bize Çuvaşların bir Yüce Tanrı Yüce (*Şülti Turı*) inanışına sahip olduklarını, ancak zaman içerisinde çeşitli etkilere maruz kalarak bu inanışlarında değişim yaşandığını gösterir.

2.2. Ruhlar

Çuvaşların dininde Tanrının hizmetinde bulunan ve tabiat hadiselerini idare eden çeşitli ruhlar bulunur. Onların inanışına göre bütün dünya insanların hayatına ve kaderine etki eden sayısız ruhla doludur. Çeşitli hastalıklar, felâketler ve ölümün kendisi de bu ruhların faaliyetiyle açıklanır. Kendisine kötü ruh müptelâ olan insan hastalanır ve bu hastalık sonucunda ölebilir. Geleneksel inanışını muhafaza eden Çuvaşlar bu ruhlardan birini kızdırmaktan korkar. Bu nedenle sık sık bu ruhları çeşitli kurbanlarla ve törenlerle teskin etmeye ve merhamete getirmeye çalışırlar (Aşmarin, 1984: 31). Bu ruhlar arasında insanları, insanların konutlarını, ekmeklerini, hayvanlarını, mal-mülklerini yöneten ve koruyan ruhlar da yer alır. Bazı araştırmacıların bunları tanrı olarak nitelendirmesine ve değerlendirmesine rağmen bu ruhlar Tanrının taşıdığı özellikleri taşımaz ve Çuvaşlar tarafından Tanrı olarak kabul edilmezler. Bu nedenle onların birçoğunun gökte değil, yeryüzünde yerleştiği ve yaşadığı tasavvur edilir. Çuvaşlar, aynı zamanda güneşi, yeri, gök gürültüsünü, yıldırımını, ışığı, ateşi temsil eden birçok başka ruha da saygı gösterir (Nikol'skiy, 1911: 580-590). Bu ruhlar çeşitli şekillerde tasavvur edilir ve tazim görülür.

Ruhların zararlarından korunmak veya onların iyiliklerini temin etmek için dualar yapılır, kurbanlar sunulur. Çuvaş inanışlarında bu

ruhlar iyi ve kötü olarak iki grupta değerlendirilir. İyi ruhlar arasında *pirışti*, *kepe*, *pūlihšī*, *pihampar*, *hīrtsurt* adı verilen ruhlar vardır. Kötü ruhlar arasında ise *şuyttan*, *esrel* (*esreylī*), *yīrīh* (*yīrīh*), *vupkīn*, *vutīš*, *aršuri*, *vupīr* (*vīpīr*, *vopīr*, *vīvīr*, *lopīr*), *kiremet* (*keremet*), *hitīm*, iye (ıyya, *īya*) adı verilen ruhlar bulunur.

2.3. Kurban

Çuvaşlar, düzenli olarak tarım işlerinin bitiminde, Çuvaş takvimine göre yaklaşık olarak kasım ayının ortalarına denk gelen “kurban ayı”nda (*çük uyīhī*) kurban töreni yaparlar. Kanlı ve kansız olmak üzere iki türlü kurban sunarlar. Onlar, Tanrıya, iyi ruhlarla olduğu gibi kötü ruhlarla da at, sığır, koç, koyun, kaz, tavuk, horoz, ördek gibi kanlı kurban; tahıl ürünleri, lapa, ekmek, para, yumurta, süt, yağ, peynir, bal, un, tuz, bira, pide ve başka çeşitli yiyeceklerden kansız kurbanlar takdim ederler (Fuks, 1840: 19-22; Vişnevskiy, 1846: 10-11; Magnitskiy, 1881: 26-33).¹

Çuvaş inanışlarına göre at dışında kurbanlık hayvanların ak olması, kötü ruhlar için kurbanların ise genel olarak kara olması gerekir. Kurban sunarken bazı uygulama ve dualar yerine getirilir. Genellikle kurbanın türünü, kendine has yöntemlerle *yumšīlar* belirler (Vişnevskiy, 1846: 11; Nikol’skiy, 1911: 589-590). Bazı durumlarda kurbanlık hayvan, ölen kimsenin ruhunun yerleştiği yeri belirten, kutsal kabul edilen *kiremet* yerinde canlı olarak bırakılır. *Kiremet* sözüyle genellikle bir ağaç, ağaçlık ya da koruluk kastedildiği gibi Türklerde yer-su inanışı kapsamında değerlendirilen bütün kutsal mekânlar da kastedilir. Bunlardan başka Çuvaşlarda kurban olarak kadınların el işi dokumaları,

¹ Çuvaşların geleneksel dinî inanışlarına göre domuz kurban için uygun olmayan bir hayvandır. Eskiden Çuvaşlar domuzu sevmez, bundan dolayı domuz beslemez ve etini yemezlerdi. Çuvaşların inanışına göre domuz gördüğü her şeyi yer. Çuvaşlar arasındaki bir rivayete göre o aynı zamanda “nankör” bir hayvandır (Aşmarin 1984: 11). Ayrıca Çuvaşların önceleri en çok sevdiği ve başlıca yemekleri at eti idi. Hristiyan olmayanlar, at etini severek yemeye devam etmekte, Tatarları taklit ederek domuz etini yememektedirler. Hristiyan olduğu belirtilenler ise domuz etini artık reddetmemektedirler.

elbiseler ve madenî paralar da yer alır (Denisov 1959: 107; Kudryaşov 1961: 46). Çuvaşlar için kurban sunulacak yerler genellikle tarla, orman, nehir, göl ya da dere kıyıları ve “kurban ağacı”nın (*çük yivîşi*) yanındır (Nikol’skiy 1911: 588).

Yüce Tanrıya ve diğer iyi varlıklara kurban hayvanları, aile içinde özel olarak uygulanan kurban töreninde ya da toplu ve genel olarak bir yerleşim yerindeki herkesin katılımıyla sunulan büyük kurban töreninde (*mîn çük*) sunulur. Birinci tarz kurban törenine aile üyeleri, diğerine ise bir köy, birkaç köy hatta bazen birkaç kasabadan oluşan kalabalık insan topluluğu katılır. Özel kurban törenlerinde kurbanlık hayvan aile reisi tarafından evin dışında sunulur. Aile reisinin bulunmaması durumunda bu töreni evin hanımı yönetir. Ancak evin hanımı, yalnızca kansız kurbanlarla ilgili duaları icra etme hakkına sahiptir. Ayrıca töreni idare eden kadının erkek şapkası giymesi de gerekir (Vişnevskiy, 1846: 13; Nikol’skiy, 1911: 589).

Kurbanın türü tanrının veya ruhların derecesine göre ayarlanır. Yüce Tanrının, tazim edilen büyük ruhların ve *kiremet*lerin kendilerine büyük kurban, ikinci derecedekilerin ise küçük kurbanlar istediğine inanılır. Çuvaşlar, aile fertlerinden birinin hastalığı durumunda özel kurban takdimi yapar. Büyük kurban törenlerinde kurban olarak at, sıradan kurban törenlerinde ise sığır kesilir. Kurban törenleri için uygun olan yiyecekler arasında genellikle ekmek, pide, lapa, bal, tereyağı ve yumurta bulunur. Bunlar tuz ekleyerek suda pişirilir ve bunlar olmadan kurban törenlerinde yemek yenmesi uygun görülmez. Kurban törenleri için her zaman pirinç lapası pişirilir. Pirinç yoksa darı veya karabaşak lapası yapılır. Ancak bu lapanın içine en azından üç pirinç tanesinin katılması gerekir. Aksi hâlde kurban için hazırlanan lapanın uygun olmayacağı düşünülür (Aşmarin, 1984: 11).

Kurban için ayrılan hayvanlar, suyla yapılan bir denemeden sonra kesilir. Kurbanlık hayvan kesilmeden önce başına ve sırtına soğuk su dökülür. Su döktükten sonra hayvanın titremesi kurbanın, Tanrı veya ruhlar tarafından kabul edileceği anlamına gelir. Hayvan titremezse, bu hayvan kesilmeden bırakılır. Titremeyen hayvanın Tanrı ve ruhlar tarafından kabul edilmediğine inanılır. Bu yüzden bazen hayvan titreyinceye kadar su dökme işlemi uygulanır (Vişnevskiy, 1846: 11-12; Aşmarin, 1984: 11; Matorin 1929: 51).

Dua sırasında dua dışında başka ses ve gürültü olmamalıdır. Kurban günlerinde komşu veya yakınlardan bir şey istemeye gelen olduğunda onlara hiçbir şey verilmemelidir. Kurban töreninde dua bitimine kadar hiç kimsenin kurban yemeğine dokunmaması gerekir. Herhangi birisi onu tadarsa, duanın boşa gideceğine ve onun tekrar edilmesi gerektiğine inanılır (Aşmarin, 1984: 9). Zikredilen yemeği yememesi için çocuklar korkutulur. Onlara “Kurban sonuna kadar bu yemeği yerseniz dilsiz olur, konuşamazsınız” denir. Kekeme konuşanlar hakkında, onların zamanından önce kurban yemeği yedikleri için böyle oldukları söylenir. Kurban esnasında kullanılan kaplar saklanır ve gelecek kurban zamanına kadar korunur. Başka zamanlarda çok ihtiyaç olsa bile bu kaplar nadiren kullanılır. Dua veya kurban yerine gelirken, uygun ve güzel sözler kullanmaya özen gösterilir. Kurbanla dalga geçen ve onu hafife alan, aşağılayan kimse büyük günah işlemiş sayılır. Kurban uygulamasını yabancılar görürse, bu kurbanın amacına ulaşmayacağına ve onun tekrar edilmesi gerektiğine inanılır.

Çuvaşlar hiçbir zaman Tanrıya elbisesiz, çıplak veya yalınayak ibadet ve dua etmezler. Onlar ibadetlerden ve duadan önce banyoda güzelce yıkanarak temiz elbiselerini giyerler (Aşmarin 1984: 10).

Çuvaş inanışlarına göre kurban sunanların kurban etinden yemeleri gerekir. Kurbanın eti kazanlarda pişirilir ve dua bittikten sonra ziyafet verilir. Kurban, bütün törene katılanlara eşit miktarda dağıtılır. Kurban yerine getirilen her şey yenir ve içilir. Kurban Yüce Tanrıya sunulduysa kurbanın kemiklerinin ve iç organlarının yakılarak külünün dağıtılması gerekir; eğer kurban olarak Yüce Tanrıya at sunulduysa, at başları yakılmaz. At Yüce Tanrı’ya veya onun idaresi altında bulunan iyi varlıklara sunulduysa, atın kafatası tarlada korkuluk üzerine asılır. Bundan dolayı her Çuvaş köyünde korkuluklar üzerinde at kafatasları görülür. At *kiremete* kurban olarak sunulduysa, bu durumda at kafatası ormanda ağaca asılır ya da tarlada toprağa atılır (Vişnevskiy, 1846: 12; Aşmarin, 1984: 4).

Kurban sırasında Çuvaşlar doğuya yönelir ve öyle dua eder. Kurbanın da doğuya yönelerek kesilmesi gerekir. Kurbanın sunulduğu şey onuruna kutlama yapmak için kurban zamanına kadar bira hazırlanır. Bira hazırlarken Hristiyan Çuvaşların kendi üzerinde haç işareti bulundurmaması, haç işareti yapmaması ve orada Rusların da

bulunmaması gerekir. Eğer bira hazırlanan eve tesadüfen bir Rus gelirse, ev sahibinin mutlaka gizlice, gelenin saçından, şapkasından veya giydiği giysilerden bir tutam kıl ya da bir parça koparması gerekir (Vişnevskiy, 1846: 12-13; Aşmarin, 1984: 5).

Genellikle Çuvaşlarda hem özel hem de toplu yapılan kurban törenlerinin belli bir vakti yoktur. Yüce Tanrıya sunulan kurban dışında diğer özel kurbanlar Çuvaşların işlerinin gidişatına bağlıdır. İyi ürün elde ettiklerinde veya isteklerinin gerçekleştiği yıllarda Çuvaşlar kendileri için kurban kesmeyi zorunluluk olarak görmezler. Ancak onlar tarla işleri kötü gittiğinde, iyi varlıkların kendisinden ne istediğini öğrenmek için *yumşıya* giderler. *Yumşı* öğüt almak için gelen kimsenin önceden hangi kurbanları sunduğunu sorar ve işlerinin iyi gitmesi için sunmadığı kurbanı veya daha önce sunduğu kurbanları tekrar etmesini önerir. Toplu kurbanlar genelde ilkbaharda ekim ve toprağı sürme işinin sonunda ya da sadece birkaç yıl ürün olmaması durumunda veya uzun süre kuraklık ve verimsizlik durumunda icra edilir. Bu felaketlerden dolayı halkın çaresiz hâle geldiğinde *yumşılar* toplu kurban töreni yapılmasını ilan eder. Bunun için onlar kurbanlık hayvanların niteliklerini, sayısını ve törene katılacak köyleri belirlerler (Vişnevskiy, 1846: 13-14; Aşmarin, 1984: 5). Bu talimatlar doğrultusunda yapılan toplu kurban töreninde kurbanlık hayvanların kaç mal olacağı ilan edilir ve bunun için her aileden gerekli ücret istenir. Bunun yanında her aile belirlenen güne, tören için bira pişirir. Büyük kurban töreni için en az bir hafta hazırlık yapılır (Vişnevskiy, 1846: 14; Aşmarin, 1984: 6). Bir veya birkaç köyün katılımıyla gerçekleşen toplu kurban törenleri, kült hizmetçilerinin veya halkın itibar ettiği yaşlıların danışmanlığında belirlenen yerde icra edilir (Kudryaşov, 1961: 16-179).

Çuvaşlar bazı dua ve kurban törenlerini tarlada, köyde, kutsal sayılan özel koruluklarda ve su kaynaklarında gerçekleştirir. Çoğunlukla bu törenler, tarıma bağlı dönemlerle ilgili kurban takdimi ve duası şeklinde uygulanır: Ürünün fazla olması (*uy çük* - kurban töreni), yağmur yağması (*şumır çük* - yağmur duası ve kurbanı), elde edilen ürün için (*avın piti* - şükür kurbanı veya *sıra çükleni* - bira sunusu) kurban törenleri yerine getirilir (Kudryaşov, 1961: 82, 96).

Çuvaşlar başka tören ve bayramlarda da çeşitli kurbanlar sunar, ziyafet verirler. Kurban törenlerinin sonunda kurbanın önemli kısmını

törene katılanlar yer. Kurban sunulan yüce varlıklara, tanrıya ve ruhlara kısmen kurbandan parça bırakırlar. Özellikle halkın maddî sıkıntılara maruz kaldığı dönemlerden itibaren sembolik kurbanlar gerçek kurbanların yerine konulmaya başlanmıştır. Ancak Çuvaşlar arasında bazı yerlerde, çeşitli zamanlarda kanlı ve kansız kurban uygulamasına günümüzde de devam edildiği görülmüştür.

2.4. Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Çuvaşlar ölümün *esrel* (azrail) tarafından gerçekleştirildiğine inanırlar. Onlar, ruhun bedenden ayrıldığında suya girip arınması inancıyla ölecek hastanın yanı başına bir kap su koyarlar. Ayrıca ölümü beklenen kimsenin ruhunun bedenini kolayca terk edebilmesi için elbisesinin bütün düğmelerini çözerler (Kudryaşov 1961: 48).

Çuvaşlarda öbür dünyaya (ahiret yaşamı) inanış vardır. Öbür dünya yeryüzündeki yaşamın devamı gibidir. Erdemli ve faziletli insanlar, öbür dünyada "şıtmak"a (cennet) - ışık ve bolluk ülkesine girer. Burada mutlu olarak bolluk içinde yaşar. Günahkârlar ve kötüler ise "tamık" (cehennem) ateşinde yanar. Bunlar için burada açlık, acı ve keder vardır. Fakat ölümlerin refahı ve mutluluğu geride kalan akrabalarının cömertçe ölünün ihtiyaçlarını karşılamasına bağlıdır (Magnitskiy, 1881: 189-193). Ayrıca Çuvaşlar arasında yaygın olan bir inanışa göre, bedenî ölüm insanın bu dünya ile ilişkisini kesmez. Onlara göre öldükten sonra insan hissî hayatla yaşamaya devam eder. Çuvaşlarda bu durum şöyle tasavvur edilir; öbür dünyada kıtlık, açlık olduğu zaman ölü ruhları bu dünyaya karınlarını doyurmaya, susuzluklarını gidermeye gelir. Hayattaki akrabalarının onlar için mutlaka bira ve yiyecekler hazırlaması gerekir. Aksi hâlde öbür dünyadan gelenler hayattaki akrabalarını mide ve bel ağrıları ile cezalandırır (Vişnevskiy, 1846: 8, 20). Ölüleri gömme ve anma törenleri bu anlayış üzerine bina edilmiştir. Bu törenler ve uygulamalar ölümlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve onların zararlarını önlemeye yöneliktir. Bu nedenle Çuvaşlar arasında ölümler için anma töreni yapmanın çok önemli bir yeri vardır.

Çuvaşların tasavvuruna göre ahiret hayatı, yeryüzündekine benzer biçimde ortaya çıkar. Çuvaşlar öbür dünyada bu dünyadaki

meşgalesinin, durumunun ve hatta eğlence hayatının devam edeceğini düşünür. Bu nedenle bir Çuvaş için ölüm belirsiz, meçhul bir dünyaya geçiş değildir, aksine dünyada tanıdığı kimselerin yanına ve bildiği bir ortama göç etmektir (Timofeyev, 1972: 19, 70).

Çuvaşların cenaze töreninde birkaç aşama vardır. Bunlar ölüm öncesi, ölünün gömülmesi, ölünün yedirilmesi, ruhlar âlemine uğurlanması ve ölü için anma törenlerinin yerine getirilmesidir. Çuvaşlarda ölü ile ilgili bütün uygulamalar, ölünün öbür dünyaya hazırlanması ve ölümlerin kötülüklerinden korunma amacını taşır.

Bir hastanın ölümünün yaklaştığı hissedilirse, Çuvaşlar onu kapıya yaklaştırır ve yüzünü duvara çevirir. Ölünün ruhunun bedeninden ayrılırken yıkanabilmesi ve temiz olarak öbür dünyaya gitmesi için bir kaba su koyarlar. Çuvaşlar ölümlerini yıkadıktan sonra gömer.

Çuvaşlar, kendilerini ölüden ve kötü ruhlardan ayırabileceği inancıyla, evden çıkarılan ölünün arkasından yanan çul-çaput veya kızgın taşlar atarlar (Vişnevskiy, 1846: 21). Mezara kadar ölünün cesedi araba üzerinde taşınır. Bütün yol boyunca tabut üzerine birkaç adam oturur. Bu uygulama, yaşamdakilerin ölümler üzerine üstünlüğünün bir ifadesi olarak yapılır (Denisov, 1959: 51).

Çuvaşlarda ölümü takip eden üçüncü, yedinci ve kırkıncı günü kutlanan *yupa törenine* kadar her perşembe ölüyü anma töreni düzenlenir. Ölünün üçünde ve yedisinde yapılan anmalar evde olur. Ölünün kırkı ise mezarda gerçekleşir.

Çuvaşlar ölenin mezarı üstüne ölen kişiyi tasvir eden heykeller diker. Bu heykellere "yupa" adı verilir. Yupa, genellikle ağaçlar yontularak yapılır ve bazı yerlerde ölümün 40. gününde mezara "yupa töreni" adını verdikleri törenle dikilir. Anmalar günümüzde bazı Hristiyan Çuvaşlar tarafından da uygulanmakta, ancak onlar mezara *yupa* yerine *haç* işareti dikmektedir. Çuvaşlarda bazı özel durumlarda da anma töreni yapılır. Bu özel durumlar, rüyada ölümlerin görülmesi, karında veya belde ağrı duyulmasıdır. Çuvaşlara göre bu rüyalar ve ağrılar yaşayanlara öbür dünyadaki ölümlerin aç olduklarını ve sıkıldıklarını haber verir (Vişnevskiy, 1846: 22). Yıllık toplu anma törenleri sonbaharda (*avdan sıırı*), ilkbaharda (*şurta günü*) ve yazın (*şimek*) gerçekleştirilir. Bu anmalardan birincisi ve ikincisi evlerde,

sonuncusu ise mezarlıklarda veya mezarlık yakınlarındaki yarlarda icra edilir.

2.5. *Yumşî* (Çuvaş Halk Hekimi)

Türkler, genel olarak dinî törenlerde öne çıkan kişilere *kam* (şaman) adını verir. Kamların, ruhlar dünyasıyla sıradan insanlar arasında aracılık yaptığına inanılır. Türklerin inanişına göre çeşitli metotlarla ulaştığı cezbe/trans hâlinde *kam*, görünmeyen ruhlarla diyaloga geçer ve onları tanıyabilir. Kamlar akdiken, bıçak ve kamçı ile bazı ruhların kendilerine hizmet etmesini sağlayabilir ve onları kovabilir. Özellikle ruhların demirden korktuğuna inanılır. Bundan dolayı *kam* kendi elbisesine demir parçaları takar. Kamın bütün araç ve gereçleri şu veya bu dinî inanişlarla ilişkili sayılır ve sembolik birer anlam taşır. Örneğin def/davul, gök ve yer anlamına gelir; def/davul üzerine resimlenen insanlar, kuşlar ve gök cisimleri ruhları temsil eder. Bunlar aracılığı ile *kam* hastayı tedavi eder (Aşmarin, 1984: 32).

Çuvaşlarda, *kam* benzeri, *yumşî* adı verilen dinî konularda daha fazla bilgi sahibi olduğuna, tanrı ve ruhlarla irtibat kurabildiğine inanılan kişiler bulunur. *Yumşî*lar geleneksel dinde Çuvaş halk hekimi olarak değerlendirilir. Bazı araştırmacıların *yumşî*ları, kamlar (şaman) olarak belirlediği görülür. Fakat bu varsayım çeşitli açılardan eleştirilir. A. Róna-Tas, *yumşî*ların özelliklerinin, kamların göze çarpan trans hâline geçmek, başka dünyalara yolculuk etmek, özel bir elbise giymek ve kutsal davul kullanmak gibi özellikleri ile uyuşmadığını kaydeder. Róna-Tas, ayrıca eğer *yumşî*'nin gerçekten *kam*-şaman olarak belirlenecek olsaydı, etimolojik olarak bu terimin de Türkçe *kam* kelimesiyle belirlenmesi gerektiğini ifade eder. J. Szalontay Dimitriyeva ise bu belirlemenin zorluklarına işaret eder ve Moğolca'da *domci* (büyücü, tedavi edici) kelimesine benzeyen eski Türkçede *yumci* şeklinde izi olan, Tatarca bir terim olabileceğini belirtir (Róna-Tas, 1987: 496). Bu bilgiler Çuvaşlar arasındaki *yumşî*'nin, geleneksel Türk dinindeki *kama* görevleri bakımından benzediğini, ancak kullandığı metotlar ve teknik bakımdan *kam*dan kısmen ayrıldığını ortaya koyar.

Kamlığın bazı zayıf yansımaları Çuvaş *yumsî*larında görülür ve *yumsî*lar *kamlardan* bazı yönleriyle farklılık arz eder. Çuvaşlarda *yumsî*lar erkek veya kadın olabilir. Çuvaşlar *yumsî*ların, çeşitli hastalıkları iyileştirdiğine inanırlar. Bu yönüyle *yumsî*lar bir halk hekimi kabul edilebilir. *Yumsî*lar özel ayinleri icra eder, düğün törenlerine katılır ve doğum esnasında doğumun kolay olması için yardımcı olurlar. Ayrıca *yumsî*ların kaybolan veya çalınan hayvanların izini bulduğuna inanılır (Róna-Tas:1987, 496;). *Yumsî*lar, Çuvaşlara Tanrının iradesiyle kurban sunmaları gerektiğini bildiren, kurban zamanı sunulacak olan kurbanın hangi tür hayvan ve ne renkte olacağını da söyleyen kişilerdir. Öyle ki, Çuvaşlar Tanrının rüyada *yumsî*lara, hangi kurbanı, nerede sunmaları gerektiğini haber verdiği de inanırlar. Onlar bazen kehanette bulunurlar ve yeni doğan çocuklara da isim verirler (Sbojev, 1856: 122; Denisov, 1959: 97; Salmin, 1997: 54-63).

Çuvaşlar eskiden birkaç eş sahibi olabildikleri hâlde, *yumsî*ların yalnızca bir eşi olurdu. Çuvaş *yumsî*ları toplu dua ve kurban törenlerinde beyaz elbise giyerlerdi. Bununla birlikte etnografik çalışmalarda *yumsî*ların giysisi hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Bu bilgiyi ve diğer İdil halklarındaki benzerlikleri göz önünde bulundurarak Çuvaşlardaki *yumsî*ların giysilerinin sıradan halkın giydiğinden önemli derecede farklı olduğu varsayılabilir (Denisov, 1959: 93-94). *Yumsî*ların öldükten sonra ruhlarının yeryüzünde dolaştığına, bazen hastalıklara sebep olduğuna inanılır. Bu nedenle onların ruhu için de kurban sunulur (Denisov, 1959: 100-102).

*Yumsî*nin tavsiye ettiği uygulamalar ve tedavi usulleri arasında, kurban sunma, kutsal bir kaynağı veya Hristiyan Çuvaşlar arasında bir ikonu ziyaret, salgın hastalık sırasında çeşitli büyüsel toplu törenler bulunur. Çok önceleri birçok hastalığın ortaya çıkışını Çuvaşlar eski inanışlarına uymamakla, vaktinde tanrıya ve ruhlara kurban sunmamakla, ölen akrabalara tazim göstermemekle, kutsal kabul edilen mekânlarda davranış kurallarına uymamakla (*kiremet*leri terzil etme, kutsal ağaçları kesme) açıklarlar (Denisov, 1959: 106; Kudryaşov, 1961: 19). Bunlardan başka, kolera, çiçek, sıtma gibi birçok hastalık halkın inanışına göre merhamete gelmek için kurban talep eden canlı varlıklar olarak kabul edilir. Onların cezalandırmalarından sadece büyü sözlerle kurtulmak mümkün değildir, onlar daha büyük kurban sunulmasını

isterler. Çuvaş inanisına göre *yumsıl*lar yalnızca bu tür hastalıkların sebeplerini ortaya çıkarmaz, aynı zamanda onlardan kurtulmanın bilgisine de sahiptirler. Hastalıktan kurtulmak için tanrıya (veya ruha) hangi kurbanı sunmak gerektiğini yalnızca *yumsıl*lar belirleyebilir (Matorin, 1929: 57; Denisov, 1959: 107).

Çuvaşlarda *yumsıl*ların önerdiği, büyü ve kötülüklerden insanları koruduğuna inanılan çeşitli nesneler vardır. Çuvaşlar *üvez ağacını* göz değmesinden ve büyücülerin vermek istediği zarardan korunmak için etkili bir araç olarak kabul ederler (Denisov, 1959: 114). Bu yüzden birçok insan, yanında üvez ağacından küçük bir parça taşır (Mészáros, 1909: 110, 265). Diğer korunma araçları; ağaç kabuğu, at kafatası, nal, gerdanlık, çeşitli bitkiler, ağaçlar, geyik boynuzu, eski paralar, renkli gömlek ya da elbiselerdir. Bahçelere, çoğunlukla at kafatası asılır. Bunlardan başka Çuvaşlarda ateş veya ateşle ilgili bir nesne de en iyi korunma aracı olarak kullanılır (Kudryaşov, 1961: 18, 69-71).

Çuvaşlarda *yumsıl*ın faaliyetleri bakımından kısmen *kama* benzemekte olduğu görülür. Son asırlarda Çuvaşlar arasında dinî önemini yitiren *yumsıl*lara, günümüzde artık çok nadir olarak rastlanır.

3. Sonuç

Genel özellikleri ile bilgi vermeye çalıştığımız Çuvaşların geleneksel inanışları Türklerin başka bir dini kabul etmeden önceki Tanrı merkezli inanç sistemi olmuş, bu inanç sisteminde iyi ve kötü ruhlara, yer-su ruhlarına, ölümden sonraki yaşama inanış yer almış, bu inanışların özü eski Türk inanışlarının hemen hemen bütün özelliklerini taşımıştır. Ancak zaman içerisinde inanışlara konu olan varlıkların isimlerinde ve inanışlarda İslam ve Hristiyanlıkla etkileşimler olmuştur. Bu bağlamda tarihi süreçte İslâm'ı kabul eden Çuvaşlar, yaşadıkları coğrafyada İslâm'ın güçlü temsilcileri olarak görülen Tatarlarla kaynaşmış, Çuvaşların bu kesimi kayıtlara Tatar olarak geçmeye başlamış ve Tatarların kültür özelliklerini benimseyerek Tatarlaşmıştır.

Yaşadıkları bölgenin XVI. yüzyılda Rus işgaline uğramasıyla esaret altına giren Çuvaşlar, bu tarihten itibaren Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetlerine maruz kalmıştır. Bu faaliyetler sonucunda Çuvaşlardan Hristiyanlığa geçenler olmuş, fakat kaynaklarda onların

Hristiyanlığa geçişinin kendi istekleriyle ve gönüllü olmaktan çok, baskı ve yıldırma politikasının neticesinde gerçekleştiği yer almıştır. Bu yüzden Çuvaşlar Rus Ortodoks Kilisesi'nin istediği nitelikte birer Hristiyan olmayı başaramamış, onların Hristiyanlık anlayışı “kendine has bir Hristiyanlık” şeklinde ortaya çıkmıştır. Hristiyanlıkla Çuvaşların geleneksel dinî inanışları kaynaşmış, yeni şekil ve görüntüler oluşmuştur. Çuvaşlar geleneksel dinlerinin bazı kutsallarını Hristiyanlığa taşımış ve bu inanışlar arasında *senkretik* bir anlayış geliştirmişlerdir.

Kaynaklar

- AŞMARİN, N.İ., (1928-1950), *Slovar' Çuvaşskogo yazıka*, C. I-XVII, Kazan: Tipografiya Krasny Peçatnik Tatpoligrafa.
- AŞMARİN, N.İ., (1982), “Vvedeniye v kurs çuvaşskoy narodnoy slovesnosti”, *Çuvaşskiy fol'klor sipetsifika janrov (ÇFSSJ)*, Çeboksarı: Naučno-issledovatel'skiy institut yazıka, literaturı, istorii i ekonomiki pri Sovyete Ministrov Çuvaşskoy ASSR, ss.3-53.
- AŞMARİN, N.İ., (1984), “Vvedeniye v kurs Çuvaşskoy narodnoy slovesnosti”, *İssledovaniya po Çuvaşskomu folkloru (İÇF)*, Çeboksarı: Naučno-issledovatel'skiy institut yazıka, literaturı, istorii i ekonomiki pri Sovyete Ministrov Çuvaşskoy ASSR, ss. 3-48.
- DENİSOV, P.V., (1959), *Religiozniye verovaniya Çuvaş*, Çeboksarı: Çuvaşskoye gosudarstvonnoye izdatel'stvo.
- EFREMOV, S., (1913) “O yazıçnikah Tsivilskago uezda”, *İzvestiya po Kazanskoy Eparhii (İKE)*, Kazan, No: 23-24.
- FUKS, A., (1840), *Zapiski o Çuvaşah i Çirmisah Kazanskoy gubernii*, Kazan.
- GÜNAY, Ünver – GÜNGÖR, Harun, (1997), *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları.
- GÜNGÖR, Harun, (1998), *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri: Kivılcım Yayınları.

- KUDRYAŞOV, G.E., (1961), *Perejitki religioznh verovaniy Çuvaş i ih preodoleniye*, Çeboksarı: Tipografiya No: 1 Ministerstva kul'turı Çuvaşskoy ASSR.
- MAGNİTSKIY, V., (1881), *Materiyalı k obyasneniyu staroy Çuvaşskoy veri*, Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- MATORİN, N.M, (1929), *Religiya u narodov Vol'jsko-Kamskogo kraya*, Moskova:
- MÉSZÁROS, G., (1909), *A Csuvas Ősvallás Emlékei*, Budapeşte: Kiadja A Magyar Tudományos Akadémia.
- NİKOL'SKIY, N.V., (1911), *Kratkiy konspekt po etnografii Çuvaş, İzvestiya Obşestvo Arheologii İstorii i Etnografii, (İOAİE)*, Kazan: Pri Kazanskom universiteta, C. XXVI, Sayı: 6. 190 s.
- RÓNA-TAS, Andra, (1987), "Chuvash Religion", *Encyclopedia of Religion (ER)*, Ed. Mircae Eliade, New York: Macmillan, C.III, ss. 495-498.
- SALMİN, Anton, (1994), *Narodnaya obryadnost Çuvaşey*, Çeboksarı: Çuvaşskiy gumanitarniy institut.
- SALMİN, Anton, (1996), *Jertvenniye dari u Çuvaşey*, Çeboksarı: Çuvaşskiy gosudartsvenniy institut gumanitarnih nauk.
- SALMİN, Anton, (1997), *Predvoditeli obryadov u Çuvaşey*, Çeboksarı: Çuvaşskiy gosudartsvenniy institut gumanitarnih nauk.
- SBOYEV, V., (1856), *İssledovaniya ob inorodtsah Kazanskoy gubernii*, Kazan: Tipografiya Universiteta.
- TANYU, Hikmet, (1986), *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- TİMOFEYEV, G.T. (1972), *Tihir'yal*, Şupaşkar: Çuvaş ASSR Kineki izdatel'stvi.
- TROFİMOV, Aleksey A., (1993), *Çuvaşskaya narodnaya kul'tovaya skul'ptura*, Çeboksarı: Çuvaşskoye knijnoye izdatel'stvo.
- VİŞNEVSKIY, V.P., (1846), *O religioznh poveryah Çuvaş*, Kazan.
- YEGOROV, N.İ., (1995), "Çuvaşskaya mifologiya", *Kul'tura Çuvaşskogo naroda*, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye izdatel'stvo, ss. 109-146.
- ZOLOTNİTSKIY, N.İ., (1831), "O staroy Çuvaşskoy vere", *Çetvertogo arheologičeskogo s'ezda v Rossi*, Kazan, C. II, ss. 252-256.